

Heybeliada'da Bir Modern Mimarlık Mirası: Heybeliada Sanatoryumu Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu

Canse Yüzer

“Sanatoryoma doğru yürüyorum... Koskoca yolda, kimseler yok... Ta ileride, çamların çerçevelediği yolda bir kadın silueti görüyorum. Yorgun omuzlarına çöken hayat dağdağasının sikleti altında ezilmiş gibi bir yürüyüşü var... O da aynı yolu takip ediyor... Sanatoryoma gidiyor... Kim bilir onun da ne derdi var? Ya kendisi veyahut, çok sevdiği bir kimsesi hasta... İki tarafı çamla çevrilmiş olan asfalt yolda, onun ve benim topuklarımızın çıkardığı muttarit abenkten başka bir şey yok...”
(Öksüzcü, 1940).

20. yüzyıl başında Türkiye’de toplum sağlığını ciddi biçimde tehdit eden hastalıklardan biri olan verem, Cumhuriyet sonrası modernleşme pratiklerinin öznesi olan toplumun sağlıklı bireylerden oluşması hedefinin önündeki engellerden biri durumundadır. Verem hastalığıyla mücadele, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ağırlıklı olarak gönüllülük temelli, sistematik olmaktan uzak biçimde ilerlemiş, kapsamlı bir sağlık politikası geliştirilmesi ise ancak 1940’lardan itibaren gerçekleştirilebilmiştir. Bununla birlikte, dönemin hekimlerinin öncülüğünde kitle iletişim araçları ve eğitim yoluyla veremle ilgili bir kamuoyu oluşturulmasının yanı sıra, tedaviye yönelik ilaç, aşı ve sağlık kurumlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir (*Resim 1*) (İlikan Rasimoğlu, 2018). 1924 yılında kurulan Heybeliada Sanatoryumu, dönemin sağlık politikaları ekseninde veremle mücadelenin somut adımlarından biri olmuştur (*Resim 2*).

Veremle Mücadelenin Mekânsal Yansımaları: Sanatoryumlar

Veremin tedavisinde iklimin etkisinin fark edilmesi ve yüksek yerlerdeki temiz havanın iyileşme oranını artırdığı düşüncesiyle 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da hastalar deniz kıyısına yakın, çoğunlukla çam ağaçlarının yoğun olduğu yerlerde, kuru ve açık havada tedavi edilmeye başlanmıştır. Avrupa nüfusunun verem hastalığından ciddi oranda etkilendiği 19. yüzyıl sonlarında verem tehlikesine ilişkin kayıtların Osmanlı Devleti’nde de yoğunlaştığı görülmektedir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki dönemde hastalığın tedavisine yönelik çeşitli girişimler yapılmış, ölümlerin altıda birinin veremden kaynaklandığı İstanbul’da, çocuklara yönelik birkaç sanatoryum ve hastane açılmıştır.

Bu dönemde Osmanlı hekimleri Avrupa’yı, özellikle İsviçre’deki sanatoryumları örnek göstererek, sanatoryumların yüksek ve çamlık bölgelerde açılmasını tavsiye etmektedir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahanenin verem hastalığıyla ilgili düzenlediği 1895 tarihli raporda hastalığın nedenleri, korunma ve tedavi yöntemleri üzerinde durulmakta ve Prens Adaları’nın, bir sanatoryum açılması için uygun olduğu fikri dile getirilmektedir. Osmanlı Devleti’nde faaliyete geçen ilk sanatoryumlardan, 1902’de açılan Burgazada’daki yazlık sanatoryum ile 1906’da Hamidiye Etfal Hastanesinde açılan sanatoryum yalnızca çocuk hastaları tedavi etmeye yöneliktir. 1906’da yalnızca verem hastalarını kabul eden sekiz pavyonlu Mavrokordato Hastanesinin yapımına başlanmıştır. Savaş sonrasında harap haldeki bu pavyonlardan ikisi onarılmış ve 1920 yılında Yedikule Yakın Doğu Tüberkülozlu Çocuklar Hastanesi olarak hizmete açılmıştır (Yıldırım vd., 2012:14-50). 1923 yılında askeri bir sanatoryum kurulması için Harbiye Nezaretinin kullandığı Maltepe talimgâh pavyonları ile Heybeliada’daki Mekteb-i Harbiye Nekahethanesine ait yapıların değerlendirilmesinin ardından, Heybeliada’daki mevcut binanın basit bir onarımla sanatoryuma dönüştürülmesinin uygun olduğuna karar verilmiş ancak,

Resim 1. İstanbul Veremle Mücadele Cemiyetinin halkı bilinçlendirmek amacıyla yayımladığı *Yaşamak Yolu* dergisinin 1935 yılı Mayıs sayısı ile 1953 yılı Verem Haftası özel sayısının kapakları (Anonim, 1935; Anonim, 1953).

Resim 2. Heybeliada Sanatoryumunun ilk yerleşkesi ve en solda ikinci yerleşkede inşaat halindeki Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu (Gorbon aile arşivi).

Resim 3. Heybeliada kadastral durum paftasında solda ilk yerleşke yapıları ve sağda Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun yer aldığı ikinci yerleşkeye ait yapılar (Aydın, 2011:197'deki harita kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır).

yapının göçmenlere tahsis edilmesi nedeniyle bu girişim tamamlanamamıştır (Gökçe, 1957:8). Aynı yıl Büyükada'da açılan özel sanatoryum yetişkinlerin tedavisine yönelik tek kurumdur (Yıldırım, 2010:98).

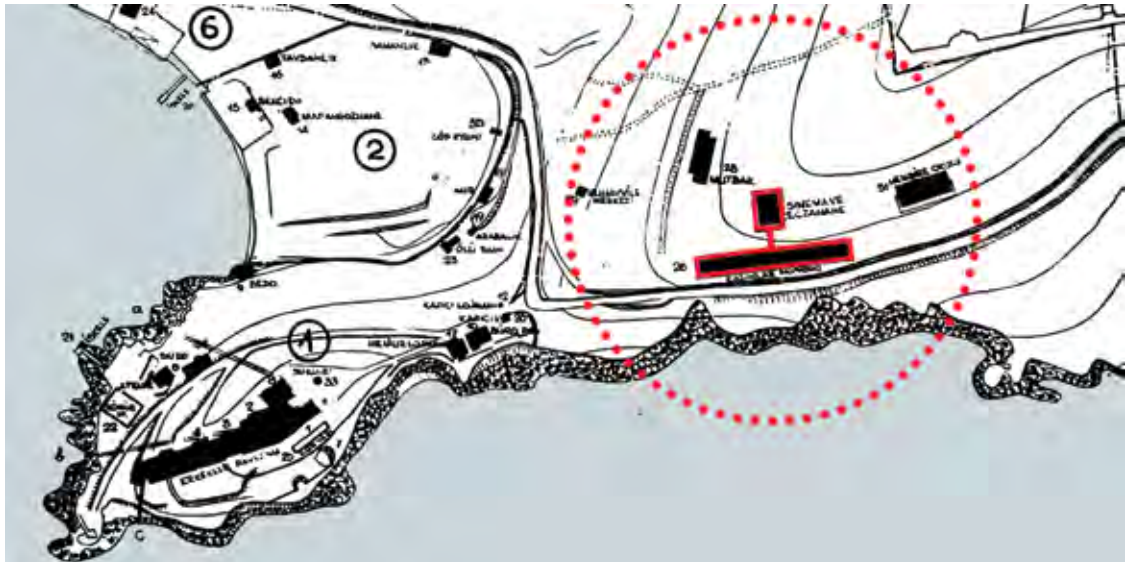
Veremden etkilenen kentlerin başında gelen İstanbul'da¹ bir sanatoryum açılması fikri 1924 yılında yeniden gündeme gelmiştir. Aynı yıl Sıhhat Vekâleti bütçesine 50 yataklı bir sanatoryum yapılması için gerekli ödenek konulmasını izleyen süreçte, Heybeliada'da bir süre göçmenlerin iskân edildiği Yeşilburun mevkiindeki askeri nekahethanenin onararak sanatoryuma dönüştürülmesine karar verilmiştir. Gerekli onarımların ardından Heybeliada Sanatoryumu 1 Kasım 1924'te hizmete girmiştir. Sanatoryum, 1939 yılına kadar inşa edilen yeni yapılarla genişletilecektir (Gökçe, 1957:71).

Modern Bir Sağlık Yapısı: Heybeliada Sanatoryumu ve Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu

1945'te sanatoryumun kapasitesini iki katına çıkaracak yeni bir pavyonun inşası kararı alınır. Meclis'ten alınan ödenek ve sürecin hızlanması için çıkarılan bir kanunla Kızılay Derneğine devredilen inşa işi 1946'da tamamlanarak, bu kez Değirmen-tepe mevkiinde kadın hastalar için 232 yataklı yeni bir pavyon ve servis yapılarını içeren yeni bir yapı grubu inşa edilir (Resim 3).

Heybeliada Sanatoryumunun ilk yerleşkesine ait yapılar Çam Limanı etrafındaki dik yamaçlar ve çam ağaçlarının çevrelediği bir alanda güney yamacına, denizden 20-34 metre yüksekliğe; Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun içinde yer aldığı ikinci grup yapılar ise Değirmen Tepe'nin güneydoğu yamacına, denizden 60 metre yüksekliğe inşa edilmiştir (Gökçe, 1957:30, 116-123) (Resim 4). Heybeliada'nın kuzey rüzgârlarından korunma sağlayan çam ormanları, denizle çevrili olmasının etkisiyle yazın yüksek ve kışın alçak olan atmosfer basıncının oluşturduğu dengeli, düşük nem oranına sahip, yağmur ve güneşin olumlu etkilerinin görülebildiği iklim koşulları verem hastalığının tedavisi açısından oldukça faydalıdır (Gökçe, 1948; Dinçmen, 1994). Her iki yerleşkedeki yapıların konumları ve yönelmeleri de hâkim rüzgâr ve güneş gibi verem tedavisinde etkili çevresel koşullar dikkate alınarak planlanmıştır (Gökçe, 1957:63-65).

Sanatoryumun ilk yerleşkesindeki memurlar pavyonu, mutfak ve çamaşırhane gibi servis binalarını da içeren yapıların tümü, 1930 yılında belirli işlevsel ve teknik gereksinimler doğrultusunda planlanmış ancak, ekonomik gerekçelerle etaplar halinde inşa edilmiştir. Biçimsel özelliklerindeki farklılıklara karşın, tüm yapılar bütüncül bir tasarım kurgusunun parçasıdır. Sanatoryumun kapasitesini artırmak amacıyla mevcut yapıya ek ola-

Resim 4. Sanatoryumun iki yerleşkesini gösteren vaziyet planında Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu (Gökçe, 1957'deki vaziyet planı kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır).

rak, 1930'da inşa edilen tek katlı ilk pavyona, 1931 yılında bir kat daha eklenmiştir. Kadın hastalara tahsis edilecek pavyonun inşasına 1930 yılı sonlarında başlanmış ve yapı 1932'de tamamlanmıştır. 1933 yılında laboratuvar, ameliyathane ve eczaneyi içeren teknik blok inşa edilmiştir. Sanatoryumun ilk yerleşkesindeki son pavyonun inşasına 1938'de başlanmış ve yapı 1939 yılı sonlarında tamamlanmıştır (Gökçe, 1957:116). Yerleşkede ayrıca, inşasına 1953'te başlanan ve verem hastalığına yakalananların ruhsal ve sosyal durumlarını desteklemek amacıyla kurulan ilk merkezlerden biri olan Heybeliada Rehabilitasyon Merkezi, 1954 Haziranında tamamlanarak faaliyete geçmiştir (Anonim, 1964a).

Heybeliada Sanatoryumunun 1946'da inşa edilmeye başlanan ikinci yapılar grubu, eğimli bir arazide farklı kotlarda yer alan, 1955 yılında Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu ismi verilen kadınlar pavyonu², mutfak yapısı³, trafo (muhavvile merkezi), su deposu ve 1954'te inşa edilen hemşire okulundan oluşmaktadır (*Resim 5*). Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu yeni yerleşkenin ana yapısıdır (*Resim 6, 7*). Tasarımı ve uygulama sürecinin sevk ve idaresi Rebii Gorbon tarafından gerçekleştirilen pavyonun inşası, dönemin önemli inşaat firmalarından Haymil tarafından gerçekleştirilmiş ve yapı 1 Ocak 1947 tarihinde faaliyete geçmiştir (Gökçe, 1957:119, 123). Söz konusu pavyon yalnızca tasarım süreci, işlev ve biçimsel dili açısından değil, etkin bir işveren-mimar işbirliğini örneklemesi açısından da dönemi içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Başhekim Gökçe, tasarım ve inşa sürecini şu ifadelerle aktarmaktadır:

(...) Meselenin tahakkuk etmesi üzerine yirmi senelik tecrübelerle istinat edilerek bu iptidai plan üzerine çok daha esash tadilat yapılarak tarafımdan hazırlanan taslak ve tesbit ettiğim program dahilinde bir plan hazırlanması için, emaneten inşaatı yaptıracak olan, yüksek mimar Rebii Gorbon ile birlikte çalışmaya başladık. Yüksek vasıfta bir mimar ve çok anlayışlı bir insan olan Rebii Gorbon ile müşterek ve sıkı bir çalışma neticesinde fonksiyon bakımından bizi, mühendislik ve mimari bakımlardan da onları tamamiyle tatmin edecek bir plan ortaya çıktı. Binanın bu mükemmeliyette yapılmasına esas amil olan bu kıymetli mimarı burada şükranla anmayı kendime vazife sayarım.

Bu plan üzerinde, ince teferruata kadar, o kadar iyi bir şekilde çalışılmıştır ki bina yapıları on seneye yakın bir zaman geçtiği halde ben ve arkadaşlarım hiçbir noktası hakkında en ufak bir tenkit yapmak ihtiyacını duymadık.

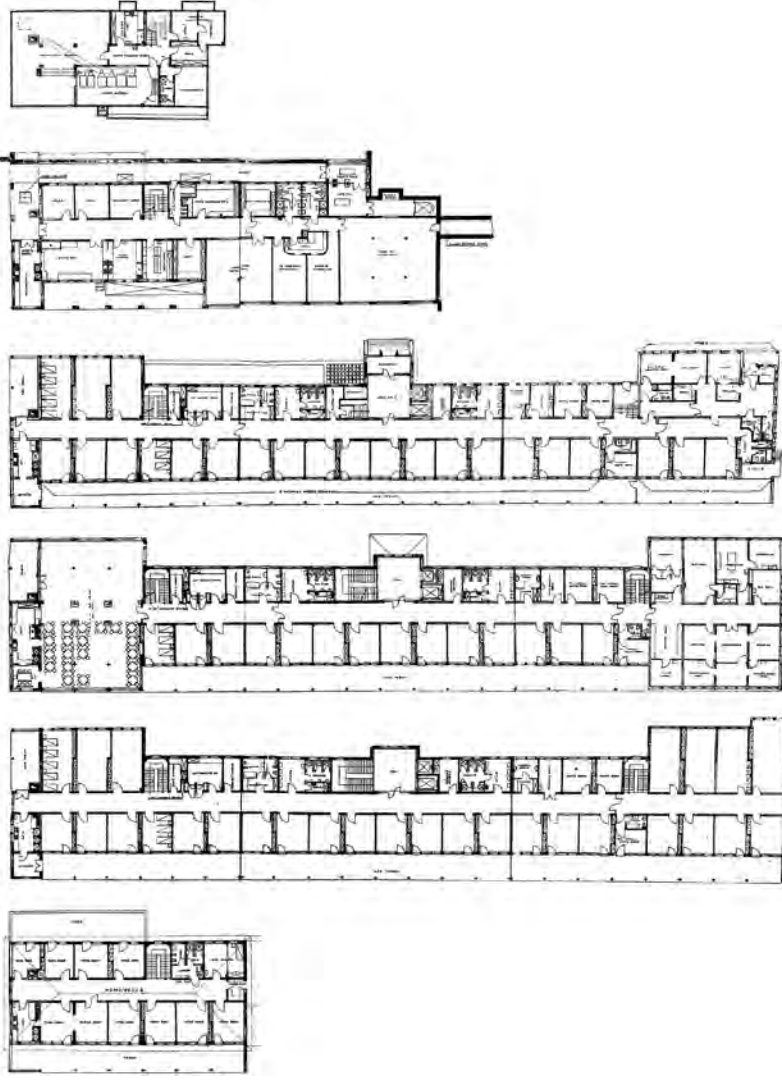
Bir sağlık müessesesi inşa edeceklerin onu kullanacaklarla baş başa çalışmalarını şart kılan yeni hastane mimarisi telakkisine uygun olan bu

çalışmanın mahsulü olan bu bina aynı zamanda bu tarzı telakkinin yaşayan bir numunesi olmuştur (Gökçe, 1957:119-120).

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu birbirine kapalı bir köprüyle bağlanan, sanatoryum binası ile sinema ve eczanenin yer aldığı ek bloktan⁴ oluşmaktadır. Cephe uzunluğu yüz metreden fazla olan pavyonun özgün halinde, zemin, iki normal kat, üçüncü kısmi kat ile güneybatı cephesinde arazi eğimi nedeniyle biri açığa çıkan iki bodrum kat bulunmaktadır (*Resim 8*). Bodrum

Resim 5-6-7. İlk inşa edildiği dönemde (sırasıyla) mutfak yapısı, deniz cephesi ve kara cephesi (Gorbon aile arşivi).

Resim 8. Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu kat planları (Gökçe, 1957).

katlarda otopsi bölümü, teknik hacimler, servis alanları ile radyo, konferans ve plak yayınları yapılan bir mekân yer alır. Yapıda, ilki birinci bodrum kat, diğer ikisi ise zemin katta olmak üzere üç ayrı giriş planlanmıştır. Zemin katta ayrı bir girişe sahip idari birimler, bulaşıcı hastalık durumları için ayrılan özel hasta odaları ve balkonlu hasta odaları yer alır. Birinci kat, hasta odaları, yemekhane, muayene odaları, ofisler ve medikal servisler olacak biçimde planlanmıştır (Resim 9, 10). İkinci katta balkonlu ve balkonsuz hasta odaları, üçüncü katta ise hemşirelere tahsis edilen birimler yer alır. Ön cephede hasta

Resim 9. Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu hasta odası (Gorbon aile arşivi).

odaları boyunca devam eden ve tedavinin önemli bir parçası olan üç metre genişliğindeki kür balkonları cephe biçimlenmesi üzerinde de oldukça etkilidir (Resim 11, 12).

Birinci kat kotundan kapalı bir köprü ile Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonuna bağlanan üç katlı ek blokun zemin katında ziyaretçi odaları, birinci katta ise eczane ve iki kat yüksekliğindeki sinema salonu yer alır (Resim 13). Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu kalorifer, soğuk ve sıcak su, elektrik, radyo ve hoparlör tesisatları, diya-fon, gündüz ve gece ışık tertibatı gibi özellikleriyle yapıldığı döneme göre oldukça donanımlı bir yapıdır (Gökçe, 1957:126).

1955 yılına gelindiğinde Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun yer aldığı yeni yapı grubuyla birlikte Heybeliada Sanatoryumu, bakteriyoloji ve röntgen laboratuvarları, göğüs cerrahisi, boğaz-burun ve diş servisleriyle birlikte 510 yataklı sanatoryum, 60 yataklı rehabilitasyon merkezi ve 60 yataklı hemşire okulunu kapsayan bir yerleşke görünümündedir. 1964 yılı itibarıyla sanatoryumda 50 bini aşan sayıda hasta tedavi edilmiş, yetişen uzman doktor sayısı 173'e ulaşmış, hemşire okulu 221 mezun vermiş ve 322 kişi rehabilitasyon merkezinden meslek edinerek mezun olmuştur (Anonim, 1964b).

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu, 2005 yılına kadar Heybeliada Sanatoryumu Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi bünyesinde Göğüs Hastanesi Binası olarak hizmet vermiştir. Hastane giderlerine Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan desteğin 1980'lerden itibaren kesilmesiyle kurumda gerekli bakım ve onarımların yapılmasında güçlüklerle karşılaşmaya başlanmıştır. Sanatoryumun ilk yerleşkesindeki bazı yapılar 1999 depreminde hasar görmüş ve hasarlı iki blok 2001 yılında restore edilmiştir. Hastane 2005 yılında hasta sayısının düşük olması, gelir-gider dengesindeki bozukluk, personel istihdamında yaşanan sorunlar gibi gerekçelerle Sağlık Bakanlığı tarafından kapatılmış, tıbbi donanımı Süreyya Paşa Göğüs Kalp ve Damar Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesine nakledilmiştir. İlk yerleşkedeki eski nekahethane binası, 2009 yılında çatısında çıkan yangınla kullanılamaz hale gelmiştir (Gürkan ve Ulus, 2011). Sanatoryumun konumu, kuruluş aşamasındaki olumlu etkisinin aksine yıllar sonra bu defa kapatılmasında rol oynamış görünmektedir. Cumhuriyet döneminin sağlık politikalarının ve veremle mücadelenin mekânsal ifadeleri olan tescilli yapılarıyla her iki yerleşke, günümüzde atıl halde ve kaderine terk edilmiş durumdadır (Resim 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20).

Resim 10. Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu yemek salonu (Gorbon aile arşivi).

Resim 11. Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu kür balkonları (Gorbon aile arşivi).

Ölçeği ve özgün işlevini değişen biçimlerde sürdürebilmesi, yıkım veya majör değişikliklerin öznesi olan modern mimarlık ürünlerinin aksine, Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun günümüze ulaşmasında etkili olmuş olmalıdır. Pavyon ve mutfak yapısı, 22.11.2018 tarih ve 5810 numaralı kararla Koruma Grubu II olarak tescillenmiştir. Mülkiyeti Maliye Hazinesinde olan, pavyonun ve mutfakın yer aldığı 113 ada 2 parsel günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığına tahsislidir (İstanbul 5 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, 2018).

Bir Modern Mimarlık Mirası Olarak Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu, verem hastalığının tedavisi için uygun koşullara sahip olan Heybeliada'da yerleşim alanlarından görece uzak, günümüzde birinci derece sit alanı olan çam ormanı içindeki bir arazide konumlanan; doğal çevre, arazi ve birbirleriyle ilişkilenme biçimleri verem hastalığına yönelik kurgulanmış bir yapılar grubunun parçasıdır. Mevcut yol ile arazi eğimine paralel ve güneye yönlenecek biçimde konumlanan Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu, yerleşim kararlarıyla yere ait, bütüncül bir tasarım kurgusu yansıtmaktadır. Yapının çevre ilişkilerinin yanı sıra kütle biçimlenmesi, cephe düzeni ve yalın iç mekân düzenlemeleri de modernist yaklaşımın izlerini taşımaktadır.

Kamusal alan için üretilen, yeni bir yapı türü ve geleneksel mekân çözümlerinin bütüncül bir tasarım kurgusuna dönüştüğü özgün bir örnek olan Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun, kullanım sürecinde bazı müdahaleler geçirmiş olduğu görülmekle birlikte, yapıda ciddi bir strüktürel problem olmadığı görülmektedir. Yapının günümüze ulaşan cephe elemanları özgünlüğünü büyük oranda korumaktadır⁵.

Sanatoryum yerleşkesinin ve Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun güncel durumu, yerel ve uluslararası ortamda süregelen, yakın geçmişe ait modern mimarlık ürünlerinin kültür

mirası olarak tanımlanması ve korunmasına yönelik tartışmalarla ilişkili görünmektedir. DOCOMOMO'nun "tarihi referansların olmadığı, süsleme ve dekorasyon yerine işleve, tekniğe ya da mekânsal şartlara dayalı modern tasarım ilkelerini barındıran ürünler" olarak tanımladığı modern mimarlık mirası kapsamı, günümüzde bölgesel varyasyonlar ve gelenekselden etkilenen örneklerle birlikte daha geniş ölçekte değerlendirilmektedir. Modern mimarlık mirasının değerlendirilmesi ve korunmasıyla ilişkili süreçlere ve ölçütlere dair tartışmalar devam ederken, nitelikli modern mimarlık ürünleri

Resim 12. İlk inşa edildiği yıllarda Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu ön cephesi (Anonim, 1949).

Resim 13. Ek yapıya bağlanan köprünün günümüzdeki durumu, 2019.

Resim 14. Yapının ön cephesinin günümüzdeki durumu, 2019.

Resim 15. Yapının arka cephesinin günümüzdeki durumu, 2019.

Resim 16. Pavyonun idari kısmına ait girişin günümüzdeki durumu, 2019.

yıkım ve değişiklik süreçleri ile karşı karşıyadır. Modern mimarlık ürünleri mesafelendikleri anıtsallıkla birlikte, korunmaları için gerekli, kabul görmüş niteliklerden de uzaklaşmıştır. Modern dönemin yeni yaşam kültürüne referans veren, toplumsal yapının değişen ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlayan düşünce sistemiyle birlikte, kullanıcı ve çevresini odağa alarak tasarlanan yeni yapı tipleri, estetik kaygıların ötesinde sıradanlığın bilinçli olarak tercih edildiği yeni bir yapma biçimiyle inşa edilmektedir (Omay Polat ve Can, 2008). Toplumsal ve mekânsal pratiklere sahne olan yapıli çevrenin çoğul kimliklerini oluşturan bir tarihsel katman niteliğindeki modern mimarlık üretimlerinin, kentsel deneyimin ve hafızanın sürekliliği açısından korunması gerekir (Altan Ergut, 2013). Modern dönemin Türkiye’de inşa edilen örneklerinin korunması ise, Türkiye’nin modernleşme sürecinin 20. yüzyıl başında yaşanan bir dizi toplumsal ve kültürel etkisini yansıtmaya bağlamında önemlidir.

Yapı malzemelerinin, lojistik ve teknik imkanların kısıtlı olduğu bir aralıkta betonarme karkas sistemle inşa edilen yapının konumu, ölçeği, dönemi için gelişmiş teknik donanımı ve günümüze kadar ciddi bir strüktürel hasar almadan ulaşmış olması düşünüldüğünde, Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun teknik, teknolojik ve strüktürel açıdan önemli bir mimari üretim olduğunu söylemek mümkündür.

Yapının tasarım ve inşa süreçleri sonrasında kullanıcılar üzerindeki etkisi, belleklerdeki yeriyile fiziksel varlığının ötesinde soyut bir boyut kazanmıştır. Verem tedavisinde yaşanan gelişmeler sanatoryumların birer sağlık yapısı olarak kritik pozisyonunu zaman içinde değiştirmiş ve yeni kuşaklar üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. Bununla birlikte, bir dönem ada ve adalılar için olduğu kadar, kentliler için de önemli bir kamusal yapı olmuş olan Heybeliada Sanatoryumunun bellekle ilişkisi, aynı zamanda anımsatma değerini ifade etmekte ve yapıya yeni anlamlar yüklemektedir. Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu, verem tedavisi gören hastaların⁶ belleklerdeki yerinin yanı sıra, sağlık görevlileri⁷ ve ada sakinleri için de önemli bir anı değeri taşıyan, fiziksel gerçekliği ve yerle kurduğu ilişkinin dışında, Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinin sağlık ve hijyen politikalarına tanıklık etmesi açısından da tarihsel ve toplumsal önem taşımaktadır.

Yapı, günümüzde dahi tam teşekküllü bir sağlık tesisinin bulunmadığı Heybeliada için sosyoekonomik açıdan da önemli olmuştur.

Heybeliada'ya ilişkin çeşitli çalışmalar sanatoryumun aktif olduğu dönemde adaya nüfus ve ekonomik canlılık açısından olumlu etkileri olduğunu göstermektedir⁸ (Ertürk, 2019:78-86, 214-215; Coşkun, 2011:112-115).

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu, kültür varlığı olarak tescil edilmiş olsa da son yıllarda gündemde olan satış/devir işlemlerinin yarattığı belirsizlikler ve uzun süredir kullanılmamasının oluşturduğu riskler bakımından müdahale gerektirir durumdadır. Yapının doğal, tarihsel, toplumsal ve mimari değerler bağlamında sahip olduğu potansiyellere yönelik farkındalık yaratılması, kültür mirasının tanımlı bir bileşeni olarak değerlendirilmesine yönelik önemli bir adım olacaktır.

Değerlendirme

Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu, ciddi boyutta can kaybına neden olan bir hastalığın tedavisi amacıyla ortaya çıkan özgün bir yapı tipinin Türkiye'deki erken tarihli örneklerinden biri olması yönüyle yalnızca adanın değil, tüm kentin tarihsel sürekliliği bağlamında önemli bir yere sahiptir. Tasarım sürecinde mimar ve işveren arasındaki yakın işbirliğinin bir sonucu olarak modern bir sağlık tesisi işlevine ve verem tedavisinin özel gereksinimlerine uzun yıllar cevap veren yapı, kütle biçimlenmesi, cephe elemanları ve mekânsal düzenlemeleriyle özgünlüğünü büyük oranda korumaktadır. Ayrıca adanın doğal ve toplumsal yapısıyla ilişkisi de üzerinde durulması gereken bir noktadır. Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonunun ve sanatoryum yerleşkelerinin adanın yıllar içinde gelişen kentsel dokusunun nitelikli bir örneği olarak korunması ve yeniden işlevlendirilmesi, yapıların fiziksel ve imgesel sürekliliğinin sağlanması açısından önemlidir. **■**

Canse Yüzer, Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Kaynak belirtilmeyen fotoğraflar yazara aittir.

Notlar

1. Yüzyıl başında yılda ortalama 2800 kişinin verem nedeniyle öldüğü İstanbul'da veremden ölümlerin genel ölümle oranının % 15,8 olduğu görülmektedir. 1940'larda bu oranlar artış göstermiştir (Tuğluoğlu, 2008). Örneğin 1942 yılında Türkiye'nin 25 şehrinde toplam 5083 kişi veremden ölmüş, bu ölümlerden 2534'i ise İstanbul'da gerçekleşmiştir (BCA, 1944, 30-1-0-0 / 77-482-6).
2. Kadınlar pavyonuna sanatoryumun ilk yıllarından beri başhekimlik görevini yürütmüş olan ve 1955 yılında emekliye ayrılan Dr. Tevfik İsmail Gökçe'nin adı verilmiştir (Anonim, 1955).
3. Kuruyazıcı, 1950 yılına tarihlendirdiği mutfak yapısının mimarının Aristidis Passadeos olduğunu aktarmaktadır (Kuruyazıcı, 2011:62). Kuruyazıcı'nın Yorgos Passadeos arşivinden aktardığı mutfaka ait iki fotoğrafın Gorbun aile arşivinde de bulunması ve bu yapının pavyonla arasındaki

Resim 17. Ek yapının günümüzdeki durumu, 2019.

Resim 18. Mutfak yapısının günümüzdeki durumu, 2019.

Resim 19. Yemek salonunun günümüzdeki durumu (İstanbul 5 numaralı KVKBKM Arşivi).

Resim 20. Kür balkonlarının günümüzdeki durumu (İstanbul 5 numaralı KVKBKM Arşivi).

biçimsel benzerlikler düşünüldüğünde, Passadeos ve Gorbun'un sanatoryum projesi özelinde kısa bir aralıkta birlikte çalışmış olmaları da olası görünmektedir (H. Kuruyazıcı kişisel görüşme, 11 Aralık 2019).

4. Rebii Gorbun'un özgün tasarımı yer alan ancak, ödenek yetersizliği nedeniyle 1964 yılında tamamlanabilen ek blokun inşası sürecinde Gorbun'un etkinliğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır (Anonim, 1964b).

5. Yapının içine girilemediğinden iç mekânlara dair ayrıntılı gözlem yapılması mümkün olmamıştır.

6. Aralarında İsmet İnönü, Rıfat Ilgaz, Ece Ayhan, Oğuz Haluk Alplaçın, Güzel Sanatlar Akademisi Öğretim Üyesi Prof. Tayyar Tayar ve Nihat Erim'in annesi Macide Erim gibi tanınmış kişilerin de olduğu pek çok kişi Heybeliada Sanatoryumunda tedavi görmüştür (Güngör, 2013:102).

7. Heybeliada Sanatoryumu, tedavi gören hastaların yanı sıra burada yetişen sağlık personeli açısından da önemli bir sağlık kurumudur. Kurulduğu ilk yıllardan itibaren dünyanın çeşitli sanatoryumlarından başhekimler ve cerrahların çeşitli cerrahi operasyonlar gerçekleştirdiği sanatoryum 1955'ten sonra eğitim hastanesi olarak hizmet vermiş, göğüs hastalıkları ve göğüs cerrahisi alanında uluslararası faaliyet gösteren önemli bir merkez olmuştur (Yıldırım, 2010:115).

8. Örneğin, 15-75 yıldır adada yaşayan 15 katılımcıyla yapılan bir odak grup çalışmasında; sanatoryumun aktif olduğu dönemde uzman doktorlar ve yetişmiş sağlık personeliyle verem hastalığı için sağladığı nitelikli tedavi imkânının yanı sıra ada halkında güven hissi yarattığı, adalıların acil sağlık ihtiyaçlarına cevap verdiği, yarattığı hareketliliğin adanın ulaşımına ve ekonomisine katkısı olduğu, aynı zamanda tedavi gören hastalar, hasta yakınları ve personelin adanın sosyokültürel hayatına olumlu yönde etki ettiği belirlenmiştir. Katılımcılar sanatoryumun başarılı tedavilerinde adanın temiz havasının, besleyici gıdaların, hastaları moral yönüyle destekleyen sosyal faaliyetlerin varlığının etkisini vurgulamaktadır. Ayrıca sanatoryumun Refik Saydam, Tevfik İsmail Gökçe, Siyami Ersek gibi ünlü doktorların görev aldığı ve çok sayıda sağlık personelinin eğitim gördüğü, tam teşekküllü bir sağlık kurumu olarak hatırlandığı görülmektedir (Ertürk, 2019:78-86, 214-215).

A Modern Architectural Heritage in Heybeliada:
Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavilion of Heybeliada Sanatorium
The establishment of Heybeliada Sanatorium in 1924 is one of the most significant steps in the fight against tuberculosis which was a serious threat to public health in the early 20th century in Turkey. Designed by Rebii Gorbun, Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavilion was constructed in 1946 as an extension to the sanatorium complex and was closed in 2005. The pavilion, which was a modern health facility specialized for tuberculosis treatment, preserves its authenticity in terms of the form, facade elements, and spatial arrangements. Its relationship with the physical context includes modern approaches. Considering its original function and facades, which reflect the modernist characteristics of its period, the building exemplifies a modern architectural heritage. It also has a historical and social significance as an early example of a characteristic building type that offers treatment for a critical infectious disease of the 20th century in Istanbul. Just like many other modern buildings in Turkey that are not adequately preserved, Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavilion is also under threat. Although it was registered as a cultural heritage in December 2018, its current condition requires intervention due to the risk of being abandoned and the uncertainties caused by the sale/transfer transactions. In this context, it is important to raise awareness of the potentials of the building and the sanatorium complex to become qualified public spaces in terms of their natural, historical, social and architectural values.

Kaynaklar

- Altan Ergut, E. (2013) "Yirminci Yüzyıl Modern Mimarlık Mirası Korunmalıdır! DOCOMOMO_Türkiye: 10 Yılın Ardından...", *Mimarlık*, Sayı: 371, s.73-75.
- Anonim (1935) *Yaşamak Yolu*, Sayı: 77, s.1.
- Anonim (1949) *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Anonim (1953) *Yaşamak Yolu*, Sayı: 207, s.1.
- Anonim (1955) "Dr. Tevfik İsmail Gökçe Pavyonu", *Yaşamak Yolu*, Sayı: 230, s.2-3.
- Anonim (1964a) "Heybeliada Sanatoryumu", *Mediko-Sosyal Sağlık Dergisi*, Sayı: 31, s.23-24.
- Anonim (1964b) "Heybeliada Sanatoryomunun 40.cı Yıldönümü", *Mediko-Sosyal Sağlık Dergisi*, Sayı: 38, s.14-18.
- Aydın, A. (2011) *Heybeliada Kentsel Sit Koruma Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (1944) Fon: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 77-482-6.
- Coşkun, F. (2011) *Metropol'ün Adası: Heybeliada'nın Değişen Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Sosyolojik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinçmen, K. (1994) "Heybeliada Sanatoryumu", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.59.
- Ertürk, H. (2019) *Türkiye'de Sağlık Turizminde İmaj ve Markalaşma: Heybeliada "Sağlık Adası" Modeli*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gorbun aile arşivi.
- Gökçe, T. İ. (1948) "Adalara hangi veremliler gönderilmektedir?", *Yaşamak Yolu*, Sayı: 147, s.4-5.
- Gökçe, T. İ. (1957) *Heybeliada Sanatoryumu: Kuruluş ve Gelişimi (1924-55)*, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Neşriyatı, İstanbul, s.65-92.
- Güngör, E. (2013) *Cumhuriyet Döneminde Heybeliada (1923'ten Günümüze)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Gürkan, M., Ulus, T. (2011) "İstanbul Heybeliada Sanatoryumu", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Sayı: 18, s.98-101.
- İlikan Rasimoğlu, C. G. (2018) "Verem İyi Olur Bir Hastalıktır: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 296, s.50-60.
- İstanbul 5 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- Kuruyazıcı, H. (2011) *Adalar, Binalar, Mimarlar*, Adalı Yayınları, İstanbul.
- Kuruyazıcı, H. (2019) kişisel görüşme, 11 Aralık, İstanbul.
- Omay Polat, E. E., Can, C. (2008) "Modern Mimarlık Mirası Kavramı: Tanım ve Kapsam", *Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi e-Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, s.177-186.
- Öksüzcü, M. (1940) "Heybeli Ada Sanatoryomu", *Yaşamak Yolu*, Sayı: 92, s.2-5.
- Tuğluoğlu, F. (2008) "Cumhuriyetin ilk döneminde verem mücadelesi ve propaganda faaliyetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13-14.
- Yıldırım, N. (2010) *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul.
- Yıldırım, N., Gürkan, M., Metintaş, M. (2012) *Türk Göğüs Hastalıkları Tarihi*, Türk Toraks Derneği, Aves Books, Fındıkzade, İstanbul.